

УДК 37.013

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИТЧ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

Н.Б.Хамська

Анотація. У статті висвітлюється виховний потенціал притч; уточнено і розширено наукові уявлення про роль притч у формуванні моральної свідомості, моральних почуттів та поведінки учнів підліткового віку; наведені приклади ефективного використання притч у моральному вихованні школярів.

Ключові слова: мораль, моральне виховання, притча, виховний потенціал притч, притча як засіб виховного впливу.

Аннотация. В статье раскрывается воспитательный потенциал притч; уточнено и расширено научные представления о роли притч в формировании нравственного сознания, нравственных чувств и поведения учащихся подросткового возраста; приведены примеры эффективного использования притч в нравственном воспитании школьников.

Ключевые слова: мораль, воспитание морали, притча, воспитательный потенциал притч, притча как средство воспитательного влияния.

Summary. The article highlights the educational potential of parables, it is clarified and expanded the scientific understanding of the role of parables in the formation of moral consciousness, moral feelings and behavior of adolescent students, there are given the examples that prove the effectiveness of the parables in the moral education of pupils.

Keywords: ethics, moral education, the parable, the parable as a means of educational influence, educational potential parables.

Я тому говорю до них притчами,
що вони, дивлячися, не бачать,
і слухаючи, не чують, і не розуміють
(Єв. Від Св. Матвія, Гл.13.)

Зміни в різних сферах життя суспільства вимагають підготовки покоління, не лише здатного адаптуватися до нових умов, прийняти самостійний вибір, проявити ініціативу, а й наділеного достатньо високим рівнем моральної вихованості.

Значна роль у формуванні моральної особистості, належить вчителю, який поряд із учнем є учасником стосунків у школі – мікромоделі суспільства, де у значної частини її представників, як і в соціумі загалом, спостерігається розгубленість через втрату моральних цінностей, ідеалів, песимістичне сприйняття життя і, як наслідок, невизначеність у пріоритетах загальнолюдських цінностей. Л.Е.Орбан-

Лембрик характеризує три полюси в оцінюванні суспільством самих цінностей з точки зору моралі: у першому випадку мова йде про так званий моральний вакуум, коли панує вседозволеність; у другому – віддається належне лише цінностям ринку, світ оцінюється категоріями ціни, грошей, ділових відносин; у третьому – продовжують дотримуватись традиційної для нашої культури точки зору: духовні цінності понад усе, ото ж той, хто чинить не так – є безпринципним, аморальним. У таких умовах актуальною є проблема пошуку педагогом методів, засобів впливу на особистість учня, які б сприяли усвідомленню ним таких рис як відповідальність, чесність, порядність, миролюбність, толерантність тощо.

У галузі педагогіки проблематику морального виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів досліджували І.Бех, І.Ковальчук, Н.Курзова, А.Лаптенюк, О.Матвієнко, Н.Молодиченко.

У філософській, психолого-педагогічній літературі мораль розглядається як одна із форм суспільної свідомості – система уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, норм, слугує регулятором людських стосунків. Із її сутності випливають завдання морального виховання учнів – формування свідомості на засадах моралі (переконання, цінності, оцінка), моральних почуттів та поведінки. Реалізація вищезазначених завдань — це єдиний процес, ознакою якого є сформованість високоморальної, духовно багаті людини нового світу.

Як свідчать наукові дослідження та практика, учні, особливо у підлітковому віці, важко піддаються прямому виховному впливу, і навіть не сприймають його. Прийнятнішим для них є непрямий вплив, оскільки душа дитини, з якою працює вчитель, звернена не до правил, а до почуттів. Як стверджував Жан-Жак Руссо, все, що відчуте – те сприйнято. Якщо в свідомості дитини на основі почутого буде виникати образ родини, рідної оселі й материнської мови, землі-годувальниці, тоді це торкнеться її душі, викличе глибокі людські почуття і переживання, засіє зернини добра, «кришталеві чесності й людяності, світлої духовності, сердечної любові до дітей, духу Матері-України» [5, с.131]. Опосередкованим засобом впливу на особистість учня є притча, що може результативно впливати на рівень його морального розвитку.

Варто зазначити, що у педагогіці питання використання притч у навчально-виховному процесі є малодослідженим.

З метою розкриття виховного потенціалу притч ми робимо спробу проаналізувати їх крізь призму історичного, літературознавчого аспекту.

Притча — це жанр алегорично-дидактичної оповіді, що за змістом тяжіє до глибокої мудрості релігійно-філософського плану [9, с.218].

Якщо зазирнути в історію виникнення притч, то зародження її, як зазначає С.Добротворський, пов'язане із запровадженням християнства на території Київської Русі, що супроводжувалося перекладом Біблії. У цей період почали усно поширюватись притчі із книг Святого Письма. У Старому Заповіті, це передусім, оповіді про Соломона, зокрема, притчі про вибір царя між деревами, птахами, звірами (із Книги Суддів), під впливом яких виникло, власне, багато народних творів про Соломона. Із Нового Заповіту відомими в народі стали євангельські притчі — оповіді Ісуса Христа про Боже Царство, про світ і людину в ньому. Метою цих творів було бажання викликати в людей віру в Бога, спонукати жити за Біблійними заповідями. Найпоширенішими із них стали притчі про блудного сина, про багатого і Лазаря, про таланти, про сіяча, про немилосердного боржника та ін.

Особливість притч Ісуса Христа в тому, що в них наскрізна ідея про належну поведінку людей розкривається крізь призму стосунків людини з Богом. Так, батько в притчі про блудного сина є уособленням Небесного Отця, а молодший син, що колись покинув свій дім і пішов шукати легкого життя, — уособленням людини, що жила гріхом, але згодом покаялась і навернулась до Бога. В інших притчах Бог постає в образах Судді, Царя, Володаря, Власника виноградника, Доброго Пастиря та ін., а образи перлини, невода, гірчичного зерна, дерева тощо, символізують ідеї Божого Царства [4, с. 217]. Отже, притча – носій традицій. Історії та притчі спрямовують думку за межі індивідуального життєвого обр'ю й продовжують естафету думок, міркувань, асоціацій. За допомогою притч Бог звертається до людей у спрощеній для них формі: « Я тому говорю до них притчами, що вони, дивлячись, не бачать, і слухаючи, не чують, і не розуміють» [7, с.86]. У цьому постулаті закладено могутню силу впливу на людину, в нашому випадку, на підлітка.

Для визначення ролі біблійних притч велике значення мають праці А.Бочарова, Р.Барта, М.Бахтіна, С.Аверинцева, О.Веселовського. Ці науковці розглядають притчу як філософський твір для поглиблення проблематики, для створення алегоричності (метафоричності) сприйняття; як модель для трансформованого художнього задуму, як ключ до підтексту, для народження символічності; як один із способів світосприйняття та пізнання; для виділення філософських проблем і шляхів їх вирішення.

Окрім біблійних притч та подібних до них мотивами, образами, ідеями, існують притчі без релігійного підґрунтя. У них дії та вчинки героїв часто оцінюються з точки зору моралі. На відміну від

творів, запозичених зі Святого Письма, вони втілюють ідеї на прикладах взаємин між людьми. При цьому тут, як правило, немає залежності між духовним обличчям персонажа та його належністю до певного суспільно-майнового стану, соціальної чи професійної верстви. Часто ця характеристика взагалі опускається як неістотна.

В українському літературознавстві притчу використовували М.Грушевський, М.Драгоманов, І.Франко, О.Потебня, М.Зеров. У їх творах яскравою є думка про те, що притчу відносять до жанру повчальної алегоричної оповіді, у якій весь зміст підпорядкований моральній настанові (повчанню). Виховна роль притчі випливає з її мети. Вона повинна змусити людину замислитись над своїм життям, над взаєминами з товариством і навколишнім світом, обрати вірний шлях у житті, навчитись із розумінням ставитися до будь-якого, навіть непріємного явища або події.

В основі притчі – парабола, порівняння подібність, проте їх логічна інтерпретація може варіюватись, і це народжує різні види притч: синонімічну – де друга половина змісту притчі є переосмисленим повторенням першої; антитетичну – де друга частина змісту протиставляється першій; параболічну – перша частина змісту притчі є алегорією, яка розкривається у другій. Така різноманітність викликає у підлітка інтерес до змісту притчі, спонукає до різних мисленневих операцій: від розрізнення, порівняння, співставлення до абстрагування, аналізу, синтезу, оцінки. Саме через притчу відбувається пізнання мудрості шляхом розвитку мислення.

Використання притчі передбачає роботу на ціннісному рівні. Саме звернення до притчі дозволяє підживити душу дитини добром, створюючи ресурс протистояння злу і хаосу. Притча може допомогти підлітку накопичувати «душевний» матеріал, формувати і уточнювати уявлення про важливі життєві цінності, вчинки, дії.

У кожній притчі є свій «фокус», «чарівний ключик», за допомогою якого можна впізнати зміст і спрямування думки. Найчастіше він відкривається тільки наприкінці. У притчі, на відміну від байки, персонажі діють не в умовних, а в конкретних життєвих ситуаціях, що є надзвичайно актуальним для підлітка. Зазвичай вони безіменні – «якась людина», «якийсь цар», «одна жінка», «один селянин», «батько і син». Тобто людина чи інша істота існують «взагалі», узагальнено, бо головне в притчі не персонажі, а їхні слова та дії. Часто аналогія лежить в основі притчевої алегорії, інакомовлення. У цьому жанрі широко застосовується і уособлення. Значну роль у композиції притч відіграють монологи, діалоги, риторичні запитання, які спрямовані на те, щоб викликати реакцію слухача, спонукають його замислитись над поставленою проблемою. Слугувати прикладом може притча «Урок метелика»

«У коконі з'явилася маленька щілина. Людина, яка випадково проходила повз, досить довгий час стояла і спостерігала, як через цю маленьку щілину намагаться вилізти метелик. Прошло багато часу, метелик начебто покинув свої зусилля, а щілина залишалася усе такою ж маленькою. Здавалося, метелик зробив усе що міг, і що сил у нього більше не залишилося.

Тоді людина вирішила допомогти метелику, і взявши ножа розрізала кокон. Метелик у той же час вийшов з нього, але його тільки було слабке та немичне, а крила були прозорими й ледь рухалися.

Людина продовжувала спостерігати, очікуючи, що ось-ось крила метелика розправляться й зміцніють, і він полетить. Але цього не сталося! Решту життя метелик волочив по землі своє слабке тільки, свої нерозправлені крила. Він так і не зміг літати.

А все через те, що людина, бажаючи йому допомогти, не розуміла того, що зусилля, які необхідно докласти, щоб вийти через вузьку щілину кокона, необхідні метеликові, щоб рідина з тіла перейшла в крила й щоб він зміг літати. Життя змушувало метелика із зусиллями залишати оболонку, щоб надалі він міг рости й розвиватися.

Іноді саме зусилля необхідне нам у житті. Якби нам дозволено було б жити, не зустрічаючись із труднощами, ми були б обділені. Ми не змогли б бути такими сильними, якими є зараз. Ми ніколи не змогли б літати.

Я просив сил...

А життя дало мені труднощі, щоб зробити мене сильним.

Я просив мудрості...

А життя дало мені проблеми для вирішення.

Я просив багатства...

А життя дало мені мозок і мускули, щоб я міг працювати.

Я просив можливість літати...

А життя дало мені перешкоди, щоб я їх переборював.

Я просив любові...

А життя дало мені людей, яким я міг допомагати в їхніх проблемах.

Я просив благ...

А життя дало мені можливості.

Я не отримав нічого з того, про що просив. Але я одержав усе, що мені було потрібно» [6, с. 317].

Ця притча може допомогти підлітку у його життєвому самовизначенні.

У притчі знаходять поєднання найрізноманітніші мовні жанри. Притча – та загадка, що подається в завуальованій формі. Притча – це байка. Її не можна сприймати буквально, а тільки опосередковано, побічно. Притча – те саме повчання, яке призвичаює мислити не лише логічно, але й образно, за допомогою уяви.

Притча, на відміну від байки, не спрямована на висміювання чи сатиричне зображення явища. Вона націлена на його осмислення з духовних позицій. «Притча не зображає, а повідомляє про певну ідею, покладаючи у свою основу принцип параболи: оповідь немовби віддаляється від певного часопростору і, рухаючись кривою, повертається назад, висвітлюючи певне явище». Іншими словами, основна думка подається шляхом іносказання — означення явища чи предмета через називання іншого на основі їх подібності. Реальний образ чи картина розкриваються не в прямій, а образно-алегоричній площині, а в уяві слухача ці дві площини зіставляються.

Т.Дейк притримувався думки, що композиційно притча складається з двох елементів. Перший — це алегорична оповідь із прихованим символічним значенням; другий — ідея, що виявляється через розкриття смислу, закладеного в оповіді. Основна думка твору може чітко формулюватись або подаватись завуальовано (її досягають із підтексту), інколи автор натякає на неї і слухач повинен сам прийти до її розуміння [3, с. 89]. Так, у притчі «Старий дуб і діброва» оповідається про те, як налякалися молоді дубочки, побачивши віз із сокирами, що їхав через ліс. Ідея вкладається в уста старого дуплистого дуба: «Хоч ворогів багато, але нема між ними нашого брата. Ні коло одної сокири нема топорича. Затямте собі: коли між нашим ворогом нема нікого з нас, то ніякий ворог нам не страшний!» Слухач сам повинен зробити висновок, що це стосується і людей: – Якщо нема зрадника серед своїх, то вороги не страшні. У такому випадку притча стає для учня своєрідною захисною ланкою, за допомогою якої він має можливість висловити власні думки через власне її розуміння. За допомогою притч підліток може порівняти свої думки й переживання з тим, про що розповідається у притчах, сприйняти те, що відповідає власному розумінню.

У структурному плані притча нерідко позбавлена традиційних сюжетних компонентів, вони взаємопідміняються, переставляються. Як правило, динамізм та напруга оповіді зростають до кінця, а завершення притчі, в якому втілено головну її ідею, є водночас кульмінацією та розв'язкою. Такий нестандартний підхід у сюжеті приваблює підлітка, створює інтригу, яка спонукає до роздумів, суджень, формування власної позиції тощо.

До писемних творів цей жанр близький і використанням специфічних художньо-стильових засобів. Головним засобом притчі можна вважати порівняння, що лежать в основі іносказання. Тобто предмети та явища постають через зіставлення з іншими, у яких подібні властивості, ознаки, характерні риси виявляються виразніше, чіткіше. Порівняння може будуватись на основі уподібнення чи протиставлення або обох водночас. Тоді воно не просто художній троп, а розширюється до рівня паралелізму. Паралелізм, який будується на основі аналогії між двома явищами, виконує у притчі композиційну функцію, пов'язуючи мотиви та частини твору між собою. Він присутній у всіх притчах і полягає у зіставленні предметів, явищ природи із життям людей.

Тут прикладом може слугувати притча «Олівець»:

«Перш ніж покласти олівець в коробку, майстер відклав його.

– Є п'ять речей, які ти повинен знати, – сказав він олівцю, – перш ніж я відправлю тебе в світ. Завжди пам'ятай про них і ніколи не забувай, і тоді ти станеш кращим олівцем.

Перше: ти зможеш зробити багато великих речей, але лише в тому випадку, якщо ти дозволиш комусь тримати тебе в руці.

Друге: час від часу будеш переживати болісне обточування, але це буде необхідним, щоб стати ще кращим.

Третє: ти будеш здатним виправляти помилки, які ти зробив.

Четверте: твоя найбільш важлива частина буде завжди знаходитися усередині тебе.

П'яте: На якій би поверхні тебе не використали, ти завжди зможеш залишити свій слід. Незалежно від твого стану, ти повинен продовжувати писати» [6, с. 121].

Ця притча може бути яскравим прикладом для підлітка на шляху його життєвого самовдосконалення.

На думку С.С.Аверинцева, важливу роль у притчах відіграє ще й поетична градація — поступове підвищення, підсилення якості чи риси, що нерідко охоплює весь спектр у творі — від кам'яної душі до

такої, що здатна на самопожертву, заради духовних надбань. У цьому випадку притча сприяє формуванню моральних почуттів, таких як милосердя, каяття, співчуття, співпереживання тощо [1, с. 259]. Наведемо ще один приклад – «Материнська любов».

Був у матері єдиний син. Одружився він на дівчині неписаної краси. Проте серце у дівчини було чорне, недобре. Привів син молоду дружину в дім. Зненавиділа невістка свекруху і вона сказала чоловікові: «Нехай не заходить мати в хату, посели її в сінях». Поселив син матір у сінях, заборонив їй заходити до хати...Проте цього було замало невістці і вона говорить чоловікові: «Щоб і духу матері не було в хаті». Переселив син матір у сарай. Тільки вночі мати виходила на свіже повітря. Одного разу, ввечері, коли невістка відпочивала під квітучою яблунею, мати вийшла із сараю. Розгнівана дружина прибігла до чоловіка і викрикнула: «Якщо хочеш щоб я жила з тобою, вбий матір, витягни з її грудей серце і принеси мені». Не здригнулось серце сина, заворожила його краса дружини, і говорить він матері: «Підемо мамо до річки скупаємось». Йдуть вони до берега кам'янистою стежкою. Спіткнулась мати об камінь, розгнівався син» «Під ноги потрібно дивитись, ми до вечора так будемо йти».

Нарешті прийшли до річки, скупалися. Вбив син матір, витягнув з грудей серце, поклав на клиновий листок і несе до дому. Тріпоче материнське серце.

Спіткнувся син об камінь, впав, вдарився, впало гаряче материнське серце на гострий камінь, стрепенулось і прошепотіло: «Синочку, тобі не боляче? Присядь, відпочинь, потри ушкоджене коліно...»

Заплакав син, схватив материнське серце, притулив до грудей, повернувся до річки, вклав серце в розтерзані груди матері, облив гарячими слізьми. Тільки тепер він зрозумів, що ніхто не любив і не може любити його так віддано безкорисливо, як рідна мати.

Такою великою була материнська любов, таким глибоким і всесильним було бажання материнського серця бачити сина щасливим, що ожила мати, притулила до сина свою голівку. Після цього син не міг повертатись додому. Пішов він з матір'ю степами і стали вони двома курганями. Кожен ранок сонце своїми першими променями освітлює вершини курганів [10, с. 156]...

У притчі зустрічається такий засіб, як умовчання, що активізує думку та внутрішню реакцію слухача.

У такому випадку притча звернена до інтуїції та фантазії, слугує вказівником для повернення на більш раніші етапи індивідуального розвитку – їх використання допомагає зняти напруження у групі, створити комфортні психологічні умови для налагодження стосунків у колективі. Важливим є моральне самовираження, формування потреб робити добро людям, з позиції альтруїзму розглядати стосунки в суспільстві. Образи притчі — сформовані типи, що постають як суб'єкти морально-етичного вибору. Хоча в основі образів можуть бути, окрім людей, різноманітні речі, елементи природи, явища, але завжди мається на увазі людина, її моральний вибір. Образна система спонукає слухачів задуматись над сенсом життя, його духовними цінностями, вічними істинами — такими як любов, добро, справедливість, вірність тощо [2, с. 59].

Яскравим прикладом у формуванні такої позиції може бути притча «Кола на воді»:

«Літній спекотний день. Тихо мріє маленький ставок, ніде ні шелесне. На листку латаття сидить лінива жаба й уважно стежить за довгоногою комахою, що безтурботно ковзає по воді. Якби вона захотіла поласувати комашкою, то це навіть не коштувало б їй великих зусиль. Трохи віддалік якийсь джмелик жагучим поглядом прикипів до прекрасної мушки. Але йому не вистачає мужності висловити своє кохання, тож він задовольняється тим, що тихо милується нею здаля.

А на березі, коло самісінької води, гине від спраги маленька непоказна квіточка. Її корінці аж надриваються від зусиль, але дотягнутися до води, хоч як вона близько, — неспромога...

Он де потопає комарик. Він впав у воду через власну необачність. Крильця намокли й обважніли, тому він ніяк не може злетіти в повітря. Вода вже починає його поглинати.

Дика слива схилила над ставком своє віття. На кінчику найдовшої гілки, що сягає майже середини ставка, самотньо висить зморщена і потемніла перестигла сливка. Раптом вона відривається від гілки й падає у воду. Серед монотонного гудіння мух чується чудернацький легковажний звук: «плюск»! З того місця, де урочисто й гідно впала маленька сливка, по воді пішли кола — за першим одразу ж друге, третє, четверте...Хвилькою віднесло від жаби довгоногої комашку, яку та саме збиралася злизати своїм спритним язиком. Джміль, від поштовху хвилі, ненароком упав на прекрасну мушку. Навзаєм вибачаючись, вони навіки закохалися одне в одного.

Перша хвиля, дійшовши до берега, оживила маленьку квіточку. А це вона піднесла вгору потопуючого комарика. Йому вдалося вчепитися за травинку, що росла на березі, похилившись над водою. Комарик висувив крильця на цій травинці й полетів.

Як багато доль змінили майже непомітні кола на воді!» [6, с.159].

Цей сюжет і подібні до нього свідчать, що у притчі закладено величезний виховний потенціал.

Отже: 1) притчі забезпечують доступність конкретного змісту засвоєваних учнями моральних норм; 2) прискорюють процес набуття життєвого досвіду; 3) дають можливість висловлювати думки через власне розуміння та порівнювати власні вчинки і переживання з тим, про що розповідається у творах подібного характеру.

Література

1. Аверинцев С.С. Притча. Литературный энциклопедический словарь / Под общей ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. М., 1987. – 478 с.
2. Данилова Т. В. Архетипические корни притчи / Т. В. Данилова / Рациональность и семиотика дискурса / отв. ред. Б. А. Парахонский. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 59 – 73.
3. Дейк Т. Вопросы прагматики текста // Текст, аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики: сб. ст. / Т. Дейк. – М.: Эдиториал URSS, 2001. – 340 с.
4. Добротворский С. Притча в древнерусской духовной письменности / С. Добротворский // Православ. собеседник. – 1964. – № 4 (апр.). – С. 316 – 410.
5. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 237 с.
6. Найкращі притчі / Упоряд. Г.Басюк. – Тернопіль: Яблуко, 2011. – 408 с.
7. Новый завет – Живой Поток. Анахайм. – 1998. – 1457 с.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі / Л.Е. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – №4. – 2008. – С. 74– 75.
9. Пихтовникова Л. С. Притча как жанр и как тип текста : проблема дефиниции / Л. С. Пихтовникова // Нова філологія. – № 2(11). – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – С. 216 – 224.
10. Сухомлинский В.А.. Хрестоматия по этике / Сост. О.В. Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304 с.
11. Туріщева Л.В. Використання притчі у виховному процесі / Л.В. Туріщева // Класному керівнику до роботи. – №5(17). – травень. – 2010. – С. 24 – 25.